Türk Kültür Çevresinde Şamanizm ve Şamanlık Meselesi

Mehmet MANDALOĞLU*

Özet: "Şaman" kelimesi büyücü, sihirbaz karşılığı olarak kullanılmıştır. Türkler, "şaman" kelimesi yerine " kam" kelimesini kullanmışlardır. Şamanlık ise, bütün dinsel inançlarda ruh kavramının esas unsurudur. Şaman olabilmek için bazı özellikler taşımak gerekir. Herkes şaman olamaz. Şamanların kendilerine özgü kıyafetleri vardır. Şamanlar, kıyafetlerini ayin esnasında giyerler. Şamanların başlıca vazifeleri ruhlarla temas kurmaktır. Şamanlar hastalık durumlarında da vazgeçilmez sayılır. Eski Türklerin dini konusunda çeşitli tezler ortaya atılmıştır. Şamanizm, bu tezlerden biridir. Ancak, Şamanizm bir din değil, Gök-Tanrı Dini içindeki bir inanç sistemidir.

Anahtar Kelimeler: Şaman, Şamanizm, Türkler, Gök-Tanrı Dini

Shamanism and Shamanism Question Around The Turkish Culture

Abstract: "Shaman" word wizard, the wizard was used as money. The Turks, "the shaman" instead of the word "kam" used the word. Shamanism is based on the concept of the soul element of all religious beliefs. Some of the features you need to move to become a shaman. Everyone can not be shaman. Shamans have their own clothing. Shamans, clothes they wear during the ritual. The main duties is to establish contact with spirits of shamans. Shamans are considered indispensable in disease states. Various arguments have been raised about the old religion of the Turks. Shamanism is one of those arguments. However, shamanism is not a religion, a belief system in the Gök-Tanrı religion.

Key Words: Shaman, Shamanism, Turks, Gök-Tanrı religion

Giriş:

Dünyanın dört bir yanında izlerini bulabileceğimiz, insanın evren ile ilişkisi olan Şamanizm, insanlık tarihi kadar eskidir. Şamanizm, genellikle Sibirya halklarının dinsel inanışlarını anlatan bir deyim olup, Kuzey Asya halkları arasında "büyücü, sihirbaz" anlamına gelen Şaman kelimesinden türemiştir. Çok geniş bir alana yayılmış olan ve Türk-Moğol kültür tarihinin önemli bir bölümünü oluşturan Şamanizm, insanlığın en eski inanışları arasında bulunmaktadır. Tüm dünyada farklı şekillerde ortaya çıkmış ve varlığını sürdürmüştür. Şamanizm isminin Orta Asya ile birlikte anılmasının en büyük sebebi bu

* Dr., Keçiören Lisesi, Sanatoryum Cad. Avni Paşa Durağı, No: 118, Keçiören Ankara, mndl04@mynet.com.tr

bölgede çok yoğun bir kültür oluşmasını sağlamış olmasıdır. Bunun yanında Keltlerden, Kızılderililere, Türklere ve Moğollara kadar daha pek çok kavmin inanışı olmuştur.

Şamanizm hakkındaki yayınların giderek artması, akademik ilgideki büyümenin, tamamen kaybolduğu düşünülen ya da politik olarak yasaklanan bu kültürel görüngünün günümüzde yeniden hayata doğmasıyla eşzamanlı olarak ilerlediğini bize göstermektedir. Türk Milletinin hayatına bu kadar tesir eden olgu üzerine de ister istemez araştırmacılar eğilmişler ve kendilerine göre neticeler çıkarmışlardır.

Makalemizi oluşturan bölümler dikkate alındığında, konunun ne kadar ayrıntılı bir çalışma gerektirdiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Şamanizm'in eski Türk devletlerini ve toplum yaşantısını büyük ölçüde biçimlendiren bir ilkeler bütünü olduğu anlaşılabilecek ve Türkler'in İslâmiyet'i kabul ettikten sonra dahi, bu ilkelerin bir kısmını sürdürmelerinin nedenleri aydınlığa kavuşmuş olacaktır.

1. Şamanlıkla İlgili Kavramlar

19. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya Türkleri arasında yapılan araştırmalarda Türk dininin ana vasfında şamanlık varmış gibi bir düşünce hâsıl olmuştur (Gömeç, 2003: 82).

a. Şamanizm

Şamanizm'in en eski şekline göre, öbür dünya aşağıdaki dünya ile aynıdır. Daha mütekâmil Şamanizm'de ise ışık âlemi olan gök'ün de aşağı dünyanın da birçok tabakası vardır. En yaygın inanç şekline göre gök'ün 17 katı dahi olabilir (Rasonyı, 1971: 29). Ziya Gökalp Şamanizm'i daha önce maderi totemizm devrinde bir 'din' olduğunu, "Toyunizm"den sonra sihir mahiyetine girerek "kehanetin ve ruhani Tababetin" ismi olduğunu ve Türklerin dini değil sihri bir sistem olduğunu belirtmektedir (Gökalp, 1976: 40).

b. Şaman

Şaman kavramı üzerinde oldukça fazla çalışma yürütülmüştür. Şaman kelimesi büyü, sihir yapan kimselerin uygulayıcısını belirtmek amacıyla büyücü, sihirbaz karşılığı olarak sıklıkla kullanılmıştır. Şamanlar uyguladıkları yöntemleri sayesinde hastaları tedavi etmişlerdir. Aynı zamanda hekim kimselerdir. Şaman sözü Tunguzca bir söz olup Tunguzcadan Rusça yolu ile Batı ilim dünyasına geçmiştir (Gömeç, 2003: İnan, 2000: 74; 8; Gömeç, 1998: 40; Rasonyı, 1971: 28). "Şaman" kelimesini Türkler ve Moğollar bilmezler (İnan, 2000: 74). Türkler, Şaman sözü yerine Kam'ı kullanırlar (Rasonyı, 1971: 28). Şaman, Şamanizm'e bağlı kavimlerde ruhlarla insanlar arasında mutavassıt rolünü oynayan bir nevi din adamıdır (Buluç, 1948: 310). Şaman dininin ayin

ve törenlerini yapan, ruhlarla fani insanlar arasında aracılık eden eski Türk din adamlarına umumiyetle Türk Kavimlerinde "Kam" denir (İnan, 2000: 72; Kafesoğlu, 1999: 301; Radlof, 1976: 233). Avrupa'da hâkimiyet kuran Hunlar zamanında Ata-kam ve Eş-kam adlarında iki kişiden bahsedilmesi Avrupa Hunlarının da din adamlarına Kam denildiğini (Gömeç, 2003: 82; Gömeç, 1998: 40) göstermektedir. "Kam" kelimesi şaman kelimesinin Altay Türkleri arasında kullanılan eş anlamlısıdır. Eski Türkçe'de "şaman"a "Kam" denirdi (İnan, 2000: 74). Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugat-it Türk adlı eserinde "kam" kelimesini şamanın karşılığı olarak "*kâhin*" anlamında kullanmıştır (Kaşgarlı Mahmud, 1992: 157). Yusuf Has Hacib " İster tabip getir, ister kam; ölmekte olana hiçbir fayda vermez" sözleriyle büyücü ve sihirbaz yerinde kullanmıştır (Yusuf Has Hacib, 1991: 87). "Her hastalığın bir ilacı ve çaresi vardır, bu hastalığı tedavi eden kam da bulunur" sözleriyle de hekim yerinde kullanmıştır (Yusuf Has Hacib, 1991: 281). Yusuf Has Hacip ise, Kutadgu Bilig'de kamları "otacılar" (tabipler) ile bir tutmuş; kamların insan toplulukları için faydalı adamlar olduğuna işaret etmiştir (İnan, 2000: 72). Güngör, Şamanları "rahip" olarak kabul etmenin hatalı olduğu görüşündedir. Şamanları, "büyücü", "Kâhin" veya "halk hekimi" olarak nitelendirmemek gerektiğini, onların "vecd ve istiğrak" teknisyeni olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır (Güngör, 2002: 266).

c. Şamanlık Meselesi

Ruh ve ahret kavramı, bütün dini tasavvurlarda esas unsuru teşkil ederler. Buna toptan Şamanlık denilmektedir (Rasonyı, 1971: 28). Kamlık (Şamanlık) sanatı öğrenmekle elde edilmez. Kam olmak için belli başlı bir kamın neslinden olmak gerektir. Hiçbir kimse kam olmak istemez. Fakat geçmiş kam-ataların ruhundan biri kam olacak torununa musallat olur; onu kam olmağa zorlar (İnan, 2000: 76).

Şamanlığı diğer dinlerden ayıran özellik şimdi yaşayan insanla onun çoktan ölmüş ataları arasında sıkı bir münasebetin mevcut olduğuna dair inanıştır. Bu bağın kuvvetine olan iman, atalara ardı arkası kesilmeden saygı göstermeyi gerekli kılmaktadır. Bu durum karşısında, ancak kendi atalarıyla sıkı bir münasebet kurabilen bir kimse rahip veya şaman olabilir demektir, diğer tabirle burada ancak, ırsi, yani ailelere ait bir şamanlık mümkündür (Radlof, 1976: 232).

2. Şamanların Özellikleri

Şamanlığın en büyük özelliği nüfuz ettiği bölge halkının ruh âlemine bürünme kabiliyetidir. Şamanlık "extase", ruhun gezip dolaşması, tanrılarla bağlantı kurması mevzuunda, eski Türk topluluğunun tabiata atfettiği gizli kuvvetleri istismar etmiş, yavaş yavaş gelişerek, ona yeni unsurlar ekleyerek

bütün bir maneviyat âlemini belirli bir kadro içine almayı başararak adeta bir din sağlamlığı kazanmıştır (Kafesoğlu, 1999: 289).

Şamanlık kabiliyeti ve bilgisi ırsidir, babadan oğula geçer. Müstakbel şaman bunun için babasından ders almaz, irşat olunmaz, bu meslek için hazırlanmaz (Güngör, 2002: 267; Eliade, 1999: 39; Radlof, 1976: 233). Şamanların hepsi sinirli, melankolik adamlardır. Bir ailede çocuklardan biri şamanlık istidadı göstermeğe başlarsa, büyükler derhal bunun önüne geçmeğe çalışırlar. Çünkü şamanın kazancı çok az olur, çok zaman ücretsiz ayin yapar. Evladından biri şaman olursa, aile bir işçi kaybetmiş olur (İnan, 2000: 76). Bu durumda herkesin şaman olması beklenemez. Şamanlık, aileden miras yoluyla geçen özel bir görevdir. Şaman olabilmek için belli başlı bir kamın neslinden gelmek gerekir (Güngör, 2002: 267). Şaman olacak çocuk, daha çocukken hastalıklı ve dalgındır (Eliade, 1999: 39). Aileden gelen şamanlığın ilk belirtileri şaman adayının aniden hastalanmasıdır. Şamanlık kuvveti birdenbire gelir. Cedlerin kuvvetiyle şaman olarak tespit edilen şahıs, azalarında birden bire bir gevşeklik hisseder, bu hal şiddetli bir titreme ile kendisini gösterir. Onda kuvvetli ve gayri tabii esneme başlar, göğsünde ağır bir tazyik hisseder, birdenbire şiddetli ve gayri tabii seslerle bağırmak ihtiyacını duyar, sıtmalı gibi titrer, gözleri şiddetle döner, birdenbire yerinden sıçrayarak deli gibi etrafta dönmeye başlar, nihayet ter içerisinde yere yuvarlanır ve saralı çırpınmalarla kramp içerisinde kıvranır. Azaları bir şey duymaz eline ne geçerse yakalar ve yutmaya bakar, kızgın demir, bıçak, iğne, balta gibi şeyler olsa dahi, bunları yutmaktan ona bir zarar gelmez. Bir müddet sonra yuttuğu şeyleri olduğu gibi geri çıkarır (Radlof, 1976: 233). Bu ıztıraplı haller bir müddet devam eder. Nihayet günün birinde namzed davulunu alıp çalmağa başlar ve artık sakinleşip kendine gelir. Şaman olmaktan kaçınan kimse sonunda ya delirir veya genç yaşta ölür (Donuk, 1988: 8).

Şamanların kendilerine göre asıl öğretmenleri, bir takım özel ruhlar ile ata ruhlarıdır (Radlof, 1976: 234). Bu ruhlar, şamanları belirli kurallara göre yetiştirmektedir. Bunun yanında şamanlık yetkisi Tanrı tarafından da verilmektedir. Gök Tanrı'nın insanlarla, ruhlardan oluşan elçiler vasıtasıyla konuşması ve şamanın gök seyahatini ruhların refakatinde yapması (Sarıkçıoğlu, 1983: 91) şamanlık kabiliyetinin Tanrı ve ruhlar aracılığıyla verildiğini göstermektedir. Buna göre hiyerarşik bir düzenin olduğu anlaşılmaktadır. Türkler, Şamanların harikulade insanlar olduklarına, ruhlar, gizli güçler ile ilişki kurup onlara istediklerini yaptırabildiklerine inanırlardı. Hatta şamanlar Gök Tanrı ile de temasa geçip ondan mesajlar getirebilen şahsiyetlerdi. Onlar bu kabiliyetleri elde etmek için inzivaya çekilerek kendilerini sıkı bir riyazete tabi tutarlardı. Gelecekten haber veren, hava şartlarını değiştiren, felaketleri önleyen yahut düşmanlarına musallat olan, hastaları iyileştiren, göğe çıkıp uçabilen, ateşte

yanmayan Türk Şamanları incelendiğinde bunların Türk veli imajına çok benzedikleri görülecektir (Ocak, 1997: 11).

Şaman olabilmek için fıtri kabiliyet yeterli değildir (Radlof, 1976: 234). Şaman olabilmek için Şaman adaylarında, bazı özel yetenek ve bilgi de bulunması gerekmektedir (Güngör, 2002: 267; Radlof, 1976: 234). Dalgınlık, hayal görme, inziva eğilimi, söyleme, asabiyet, zaman zaman bayılma, sara nöbetlerine benzer ve ağızdan köpük gelmesi gibi haller, ağaç kabuklarıyla beslenme, kendini ateşe veya suya atma, bıçakla yaralama gibi davranışlar kamlık eğilimi ve kabiliyetinin belirtileri sayılmaktadır (Güngör, 2002: 267).

Şaman olabilmek için bazı belirtilerin gösterilmiş olması yeterli değildir. Kişi kendi isteğiyle şaman olabilir, ancak bu tür bir şaman ötekilere göre daha aşağı düzeyde sayılır (Eliade, 1999: 39). Şaman namzedi mesleğe girmeğe karar verirse, usta bir şamanın yanında öğrenim görür. İhtiyar şaman Şaman adayına ruhların adlarını, ayinlerin nasıl yapılacağını, okunacak duaları ve efsunları, silsilesindeki büyük kamların ve tanrıların şecerelerini öğretir. Sonra genç kamın bütün yakınları toplanıp "kam bakşı toy" denilen ayin yaparlar. Bu ayin ihtiyar şamanın nezareti altında genç şaman tarafından gerçekleştirilir. Böylece genç şaman, gerçek kam sıfatıyla ayin yapmaya yetki kazanmış olur (İnan, 2000: 76; Radlof, 1976: 234). Hazırlık ve deneme safhasını başarıyla tamamlayanlar, bir giriş töreniyle bu mesleğe kabul edilmiş sayılırlar (Günay ve Güngör, 2003: 125). Şamanlığa tayin edilen kimse ataların arzusuna karşı gelir ve Şamanlık yapmak istemezse, korkunç ıstıraplara katlanır veya azgın bir şekilde delirerek kısa zamanda kendisine kıyar veya hastalığının artmasından ölür (Radlof, 1976: 234).

3. Şamanların Kıyafetleri

Şamanizm rahipleri olan Kamların kendilerine özgü kıyafetleri vardır. Her kamın kendine mahsus özel bir cübbesi, külahı, davulu ve maskesi mevcuttur (Günay ve Güngör, 2003: 127; Güngör, 2002: 267; İnan, 2000: 91). Cübbe ve davulun vasıfları ve biçiminin, kamın hizmetinde bulunduğu ruh tarafından bildirildiğine inanılmaktadır (Günay ve Güngör, 2003: 127; Güngör, 2002: 267). Şamanist inançta kamlar, kutsalla olan ilişkilerini yerine getirirlerken veya dini pratiklerin uygulanışı sırasında kendilerine mahsus, özel kıyafetler kullanırlar. Şamanlar ayinleri esnasında hayvan derisinden bir göğüslüğü olan açık cübbe ve üzerinde dağ tavuğu tüyü bulunan kırmızı bir külah giyerler (Radlof, 1976: 234).

Şamanlar ruhları kovmak için, elbiselerine bir takım şeyler takardı. Bunların arasında kollara, sırta takılan küçük zil ve çıngıraklar bulunurdu. Çeşitli sesler çıkararak ruhları ürküten madeni eşya, şamanın zırhı sayılırdı. Çıngırakların üst kısmında küçük yaylar bulunurdu. Bunlar da yine zırhın bir parçası

olarak kötü ruhlara karşı silah vazifesi görürdü. Şamanın giydiği elbise, kötü ruhlara karşı onu bir maske gibi muhafaza etmektedir (Donuk, 1988: 9-10).

Şamanların ayin yaparken giydikleri kıyafetlerine cübbe denir. Şamanlığa namzet olan genç staj gördüğü müddet içinde, cübbe giymez, ayinleri adi elbisesiyle yapar. Geleneğe uygun bir cübbe hazırlamak pahalıya mal olduğu için bazı kamlar, ruhlarının özel müsaadeleriyle, birkaç yıl cübbesiz ayin yaparlar. Fakat cübbesiz kamlar kötü ruhlara karşı fazla cesaret gösteremezler. Bunun içindir ki her kam ne yapıp yapıp şaman kıyafeti elde etmeğe çalışır (İnan, 2000: 91). Şaman olacak kişinin cübbeyi temin etme şekli biraz farklıdır. Şaman adayı akraba ve dostlarından yardım ister. Onlar da şaman adayına cübbe ve davul için gerekli olan malzemeyi armağan ederler. Malzeme hazır olduktan sonra kadınlar toplanıp cübbeyi dikerler (İnan, 2000: 91). Cübbenin hazırlanmasının ardından şaman bir ayin yaparak cübbeyi ruhların beğenisine sunar (İnan, 2000: 91-92; Buluç, 1948: 314). Koruyucu ruhlar cübbeyi incelerler, beğenirlerse cübbe ayin yapmağa yarar; beğenmezlerse eksikleri tamamlanır (İnan, 2000: 92). Şaman cübbesi, altmış kadar muhtelif parçadan oluşur. Cübbenin esas kısmı meral veya beyaz koyun derisinden yapılan ceketten ibarettir. Başka parçalar bu cekete dikilir. Bu parçalar şamanların ruhlar dünyasında bulunduğunu tahayyül ettikleri bütün varlıkların sembolleridir (İnan, 2000: 92).

Külahın esas kısmı üç karış uzunluğunda kırmızı kumaştan olur, etrafına da üç tane düğme konulur. Astarı kaba ve adi kumaştır. Külahın üç yerine vaşak derisi dikilir; bunlardan biri göz, biri alın ortası, biri de ense hizasına konulur. Göz üzerindeki kısma türlü türlü boncuklardan diziler konur. Külahın alın kısmı da süslenir. Külahın tepe kısmı beyaz koyunyününden örülmüş kalın kaytanla doldurularak zikzak şeklinde dikilir; ortasına dokuz düğüm kabartma yapılır. Külahın ense kısmı aynı dikişle doldurulur (İnan, 2000: 92-93).

Şamanların ayin yaparken kullandıkları bir diğer malzeme şaman davuludur. Ayin için elbisenin önemi yoktur, fakat şaman davulu önemlidir ve bu olmadan ayin bir kuvvet ifade etmez (Radlof, 1976: 234). Şamanların davul sahibi olmaları koruyucu ruhlarının emriyle olur. Hiçbir şaman kendi arzı ve isteğiyle davul yaptıramaz; yaptırdığı davulu koruyucu ruh veya ruhlar tarafından kabul edilmedikçe kullanamaz (İnan, 2000: 94). Şaman, şamanlık için gerekli bilgiyi atalarından aldıktan sonra davulunu kullanmayı, ruhları çağırmayı öğrenir (Radlof, 1976: 232).

Davul (tüngür) daire veya yumurtamsı biçimde olur. Davulun kasnağı tercihen kayın veya sedir ağacından yapılır. Davul yapılacak ağaç obadan uzakta bitmiş, insan ve hayvan dokunmamış temiz ve sağlam olmalıdır. Davul yapıldıktan sonra ardıç ağacı yakılıp tütsülenir, ruhlara şarap serpilir (saçı yapılır) (İnan, 2000: 94; Anohin, 1995: 401-405). Davulun derisi ise geyik veya dağ keçisi derisindendir. Davulun iç kısmında tahta kenarın uzunluk mihveri bo-

yunca takılmış değnek şeklinde bir sap vardır. Bu sap, kollarını uzatmış ayakta bir insan şeklinden ibarettir. Buna davul sahibi manasında "tüngür asi" derler (Anohin, 1995: 402; Radlof, 1976: 235). Bunun üzerinde pek çok demir parçacıkları ve levhacıkları olup bunlar, davul sallanırken kuvvetli ses çıkarırlar. Bundan başka sapa kırmızı ve mavi renkte ve atalar tarafından takdis edilmiş şeritler iliştirilmiştir. Ayrıca davul derisinin hem iç hem de dış kısmında kırmızı ve beyaz şekiller çizilmiştir. Bunlar şamanist dünya görüşü ile kurban merasimlerini aksettiren şekillerdir. Bu resimler yerdeki bazı mevcudat ile gökteki efsanevi varlıklara aittir. Sağda ay, solda güneş resmi onların üzerinde de birçok yıldız vardır. Ayrıca Ülgen'in kızlarını tasvir eden resimler ile kuş, geyik, at, ağaç vs. şekiller de bulunur. Bunlardan başka ayin icra edilen bir sahne de resmedilmiştir (İnan, 2000: 96; Radlof, 1976: 234-235; Buluç, 1948: 316-317). Her davul, şamanın ölümünden sonra ormana götürülüp parçalanır ve bir ağacın dalına asılır; şamanın ölüsü de bu ağacın yanına gömülür. Şamanın defni esnasında hususi ayin ve merasim yapılmaz, ilahiler de okunmaz. Şamanlar, mümkün olduğu kadar, obadan ve yollardan uzak bir tepeye hayvan sürülerinin yaklaşamayacağı yere defnedilir (İnan, 2000: 95).

Davulun tokmağı da davul ve cüppe gibi özel törenle hazırlanır. Bu tokmak kayın ağacından yahut sığın (geyik) boynuzundan yapılır. Şaman, davulu sol eliyle sapın ortasından tutar, sağ eline de "orbu" adı verilen tokmağı alır. Tokmak ağaçtan yapılmış olup, bazen oldukça ustalıkla oyulmuştur. Tokmak kendisi yassı, Üzeri davula vurulduğunda boğuk ses çıkmasını temin etmek için keçe ile onun da üzeri, kıllı hayvan derisiyle (samur, kakım veya tavşan derisi) kaplanır (İnan, 2000: 95; Eliade, 1999: 199-207; Radlof, 1976: 236).

4. Şamanların Görevleri

Kamların geleneksel Türk dini içerisinde belli bir mevkileri vardır. Ancak onların faaliyetleri, statüleri ve fonksiyonları sınırlıdır (Günay ve Güngör, 2003: 120).

Şamanların başlıca vazifesi ruhlarla temas kurmaktır. Bunu da ancak muayyen kabiliyet ve istidada sahip kimseler başarabilir (Güngör, 2002: 266; Donuk, 1988: 8). Kamların, Tanrı veya tanrılar ile insanlar ve ruhlar arasında aracılık yapma kabiliyetine sahip olduğuna inanılmaktadır. Toplumda ölüm ve hastalık gibi birçok kötülükler ruhların işi olarak görülmektedir. Onların, vecd tekniği sayesinde ruhları hükümleri altına alabildikleri; ölülerle ve tabiat ruhları ile bağlantı kurabilecekleri, ateşe hâkim olabilecekleri, hastalanan yani ruhları çalınan kimselere şifa temin edebilecekleri, dertlilerin şikâyet ve dileklerini dinleyerek onlarla Gök Tanrı ve öteki kutsiyetler arasında aracılık yapabilecekleri kabul edilmekteydi. Onların toplumdaki dini sihri hayattaki önemleri ölümlerinden sonra kendilerine gösterilen saygıda da devam etmiş ve kamlar ölümlerinden sonra ailenin ve kabilenin koruyucuları sayılmışlardır.

Ancak onlar, toplumsal hayatın ve hatta toplumun dini yaşayışının tamamına hiçbir şekilde hâkim olamamışlardır (Günay ve Güngör, 2003: 123-130). Şamana ancak kısırlık veya zor doğum gibi ruhlarla temasa geçilmek suretiyle halledilebilecek zor meselelerde müracaat edilir. Şaman, bazen ölenin ruhunun geri dönmesini önlemek için cenaze törenlerine çağrılır, yeni evlileri kötü ruhlardan korumak için düğünlerde de hazır bulunur (Eliade, 1999: 213-214; Buluç, 1948: 319).

Esas olarak şaman, hastalık durumlarında vazgeçilmez sayılır (Buluç, 1948: 319). Yeryüzünde bulunan kötü ruhlar insan vücuduna girerek iç organları yemek ya da insan ruhunu çalıp yeraltına götürmek suretiyle insanı hastalandırır. Birinci durumda şaman ruhla anlaşmaya çalışır ve bazen ruhu bir hayvanın vücuduna girmeye ikna ederek hastanın iyileşmesini sağlar. İkincisinde ise şaman yer altı dünyasına inerek hastanın ruhunu çalan kötü ruhları bularak onlarla anlaşır ve şartlarını yerine getirerek çalınan ruhu geri getirir (Eliade, 1999: 214; Buluç, 1948: 319). Burada şamanların kötü ruhlarla anlaşma yöntemini tercih ettikleri, insanların iyileşmesini sağladıkları görülmektedir. Hastalıkların tedavi edilmesinden sorumlu olan şamanlar olmuş veya olması muhtemel felaket, aileden birinin hastalığı, ölümü veya hayvan hastalıkları gibi zaruri hallerde çağrılır. Şaman geldikten sonra atalarından felaketin sebebini anlamak için haber getirmek amacıyla kısa bir ayin yapar. Bu iş bitince sebebi bildirerek ne yapılması gerektiğini söyler (Radlof, 1976:236).

Eski Türklerde Şamanlar ruhlarla insanlar arasında aracılık yapan kimselerdir. Şamanlar çeşitli ruhlarla ilişkiler kurabildiklerinden toplumun ihtiyaçlarına dini ayin, tören ve kurban merasimlerini yöneterek cevap vermektedirler. Şamanlar ata ruhlarından aldıkları kuvvet ve ilham ile ruhların hangi tabiatta ve huyda olduklarını, nelerden hoşlandıklarını, hangi cins kurbandan memnun kalacaklarını bilirler. Şamanlar iyi ruhların insanlar için faydalı yönlerinin devamını sağlamaya, kötü ruhların zararlı faaliyetlerini önlemeğe çalışırlar (Sarıkçıoğlu, 1983: 94). Şamanist Türk boylarının ayin ve törenlerini iki kısma ayırmak mümkündür; 1) Muayyen vakitlerde yapılması gerekli ayinler, 2) Tesadüfî olaylar dolayısıyla yapılan özel ayin ve törenler (İnan, 2000: 97; Eberhard, 1996: 76). Bazı şamanlar, kabile veya oymağın öğütçüsü görevini de yüklenir. Öğüt vermek kamın tekâmülünü gösterir (Gömeç, 2003: 94).

5. Gök Tanrı Dini ve Şamanizm

Din; yol, inanç sistemi, bir inancın uyulması gereken kaidelerin tamamıdır. Bu mefhum etnik toplulukların ve milletlerin eski çağlarda tabiatüstü güçlere duydukları hayranlıklarla başlar (Gömeç, 2003: 79; Gömeç, 1998: 38).

Türklerin eski dinleri konusunda çeşitli tezler ortaya atılmış ve tartışılmıştır. Bu tezlerden en önemlisi Türklerin totemist oldukları görüşüdür. Bu görüşü

savunanlar Çin yıllıklarına göre hüküm vermektedirler. Fuad Köprülü'nün de aralarında yer aldığı kişiler Çin yıllıklarında bulunan Türklerin keçeden resimler yapmaları, onları sırıkların uçlarına asmaları ve saraylarda yanlarında bulundurmaları (İnan, 1976: 7) gibi bilgilerle kurda değer vermelerini göz önüne alarak Türklerin totemizmi benimsedikleri fikrini savunmaktadırlar.

Eski Türk dini üzerinde ciddi çalışmalar yaptığı bilinen Ziya Gökalp Türklerin eski dinlerinin "Toyunizm" olduğu görüşünü savunmaktadır. Türklerin tarih sahnesine çıktıktan sonra eski Türk Dinine "Toyonizm" yahut "Nom" demek gerektiğini belirtmektedir (Gökalp, 1976: 40). Buna göre Türklerde din adamlarına Toyun denilmektedir (Doğan, 2002: 305). Abdulkadir İnan ise Ziya Gökalp'in "toyunizm" olarak kabul ettiği dinin "Budizm" olduğunu belirtmektedir (İnan, 1976: 2).

Eski Türk Dini üzerinde ortaya atılan tezlerden bir diğeri Türklerin Şamanizm'i din olarak kabul etmiş olmalarıdır. Bu konuda birçok araştırma yapılmış, yapılan araştırmaların bir kısmı Şamanizm'in Türklerin Dini olduğunu belirtirken diğer kısmı ise bunun tersi görüşü benimsemişlerdir. Avrupalılar, Türklerin bütün dini sistemlerine "Şamanizm" demekle hataya düşmüşlerdir (Gökalp, 1976: 40). Bozkırlar sahasındaki dini inançların Şamanlığa bağlanması âdet hâline gelmiştir. Eski Türk inancının şamanlık olduğu kanaati, geçen asrın 2. yarısında Orta Asya Türkleri arasında yapılan araştırmalar neticesinde iyice yerleşmiştir (Kafesoğlu, 1999: 287). Eski Türk dini Şamanizm değildir. Ancak eski Türk dini içerisinde Şamanist unsurlar bulunmaktadır. Tek Tanrı dininin içinde yer alan bir cüzdür (Doğan, 2002: 305; Gökalp, 1976: 40). Türkler arasında yayılan şamanlık eski Türk Gök-Tanrı inancına dokunamamıştır (Kafesoğlu, 1999: 296). Abdulkadir İnan, Şamanizm'i eski Türk dini olarak kabul etmektedir. Şamanlığın bulunduğu saha itibariyle de gelişmiş bir durumda olduğunu belirtmektedir (İnan, 1976: 2). Ziya Gökalp, eski Türk inancı hakkında açıklama yaparken Şamanizm'in eski Türklerin dini değil, sihri bir sistemi olduğunu belirtir (Gökalp, 1976: 40).

Eski Türkler dinle iç içe bir yaşam sürmüşlerdir. Toplumun gelişmesini sağlayan en önemli unsuru din oluşturmuştur. Dindeki gelişmeye paralel olarak toplumsal gelişmeler yaşanmıştır. Türklerin eski dinleri üzerinde çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Eski Türk dini, Gök dini, Gök Tanrı merkezli, onun etrafında şekillenmiş, tamamen kendine özgü bir monoteizmdir (Güngör, 1998: 24). Türkler Tanrı'yı "Tengri" kelimesi ile ifade etmişlerdir. Tengri, eski Türk inancında, tek yaratıcı olarak din sisteminin merkezinde yer almaktadır. Eski Türk vesikalarında çoğu kez "Kök- Tengri" adı ile zikredilmektedir. Bundan yola çıkarak eski Türk inancına "Kök-Tengri Dini" adı verilmiştir (Kafesoğlu, 1999: 308). Eski Türklerin dini hayatının tek Tanrı inancı olduğunu pek çok araştırmacı savunmaktadır. Abdulkadir İnan, eski Türklerdeki Tanrı an-

layışının ilk büyük Türk İmparatorluğu devrinden sonra Gök Tanrı olduğunu belirtmektedir (İnan, 1976: 15). Kafesoğlu, Gök Tanrı'nın bozkır kavimleri inancında tek yaratıcı olarak göründüğünü ve din sisteminin merkezinde yer almış bulunduğunu söyleyerek Gök Tanrı dininin eski Türklerin hâkim dini olduğunu (Kafesoğlu, 1999: 295; Kafesoğlu, 1992: 213) belirtmektedir.

Tek Tanrıya tapılıp tapılmadığı konusu üzerinde eski Türklerin içtimai teşkilatına, patriyarkal büyük aile fikrine tamamıyla uygun olduğu fikrini savunan Laszlo Rasonyı Türklerin tek Tanrı inancına sahip oldukları görüşündedir (Kocasavaş, 2002: 328; Rasonyı, 1971: 30). Türklerin Tek Tanrı anlayışı üzerinde fikir beyan eden Bahaeddin Ögel, Türklerin disiplinli bir hayat ve toplum düzenlerinin olduğunu, bu düzenlerinden dolayı "Tek Tanrı" düşüncesine erken çağlarda eriştikleri görüşünü savunmaktadır (Akpınar, 1986: 146; Ögel, 1979: 311). Türklerde tek Tanrı anlayışını savunanlardan bir diğeri de Hikmet Tanyu'dur (Doğan, 2002: 305; Tanyu, 1980: 6)

Orta Asya gibi muazzam bir coğrafyada yaşayan Türk toplulukları zamanla çeşitli inanç sistemlerini benimsemişler birini bırakıp bir diğerine geçmişlerdir. Bir önceki inanç sistemi yenisinin gelmesiyle birlikte kaybolmamış, kendini yeni inanç sisteminin içine uydurarak varlığını sürdürmüştür. Türk zümrelerinin girdiği her yeni din, onlara yeni bir şeyler öğretip belli ölçüde düşünce ve hayat tarzlarına etki etmiştir (Ocak, 1997: 11). Bütün bunların dışında olmakla beraber dağ, orman, ağaç kültüne istinaden anemist (tabiatçı) olduklarını savunanlar da bulunmaktadır.

Sonuç

Eski Türk dini içinde cinlere, ruhlara emir veren, sihri bir inanç sistemi olan Şamanizm ve şamanlık meselesi Türk kültür çevresinde tartışılan önemli bir konudur. Temelde ruhi hastalıkların tedavi edilmesinde kullanılan Şamanizm din gibi algılanmasına rağmen din değildir. Eski Türklerde din, kâinatın hâkimi ve yaratıcısı olan yüce bir varlığa inanma biçiminde şekillenmiştir. Türkler bu yüce varlığı "Tengri" olarak nitelendirmektedir. Dinleri ise Gök Tanrı Dini olarak adlandırılmıştır. Şamanizm, Gök Tanrı dini içerisinde yer alan sihri bir sistemdir. Eski Türklerin dini konusu araştırmacıların ilgisini çekmiş, bazı araştırmacılar Şamanizm'i din olarak kabul etmişlerdir. Bunun yanında Türkler Budizm, Maniheizm, Hıristiyanlık, Yahudilik gibi dinlere girmişler, bazı dinlerin de tesiri altında kalmışlardır.

Sonuç olarak Şamanizm Türk kültür çevresinde önemli bir konudur. Kendine uygun yöntem ve teknikleri kullanan Şamanizm yaygın olarak Orta Asya ve Sibirya'da kendini göstermiş olup günümüzde de etkileri devam etmektedir. Anadolu'da görülen örf, adet, gelenek ve göreneklerimiz içerisinde Şamanizm'den kalan unsurları görmek mümkündür. Şamanizm'in etkilerinin

günümüzde yaşıyor olması din olarak Şamanizm'in kabul edildiği anlamının çıkarılmasını gerektirmez. Aksine, dini hayat içerisinde devam etmesini kültür hayatımız açısından değerlendirmek daha doğru olacaktır. Farklı coğrafyalarda Şamanizm'in uygulanan bir sistem olarak kabul görmesi Anadolu coğrafyasında kabul göreceği anlamını taşımaz.

KAYNAKLAR

Akpınar, T. (1986). "Eski Türklerin Dini Tek Tanrı İnancı mıydı?", ***Tarih ve Toplum*,** s. 145-149**.**

Anohin, A.V ; (1995). "Şaman Davulu", ***Ülkü*,** XVI.

Buluç, S. (1948). "Şaman", ***İslam Ansiklopedi***, C. XI,

Doğan, A. (2002). "İslamiyet'ten Önceki Türk İnancına Dair", ***Türkler,*** C. III, s. 305-320.

Donuk, A. (1988). "Eski Türk Dini Şamanizm mi idi?", ***Türk Dünyası Tarih Dergisi***, III/14, s. 7-11.

Eberhard, W. (1996). ***Çinin Şimal Komşuları****,* Çev. Nimet Uluğtuğ, Ankara: TTK Basımevi.

Eliade, M. (1999). ***Şamanizm,*** Çev. İ. Birkan, Ankara: İmge Yayınları.

Gökalp, Z. (1976). ***Türk Medeniyeti Tarihi***, Haz. İsmail Aka-Kazım Yaşar Kopraman, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gömeç, S. (2003). "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", ***Tarih Araştırmaları Dergisi****,* Sayı 33'ten Ayrıbasım, s. 79-104.

Gömeç, S. (1998). "Şamanizm ve Eski Türk Dini", ***PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi,*** Sayı: 4, s. 38-50.

Güngör, H. (1998). "Eski Türk Dininin İsimlendirilmesi Üzerine", ***Türk Bodun Bilimi Araştırmaları***.

Güngör, H. (2002). "Eski Türklerde Din ve Düşünce", ***Türkler***, C. III, s. 261-282.

Güngör, H. – Günay, Ü. (2003). ***Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi***, İstanbul: Rağbet Yayınları.

İnan, A. (1976). ***Eski Türk Dini Tarihi***, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnan, A. (2000). ***Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar,*** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1992). "Asya Türk Devletleri", ***Türk Dünyası El Kitabı****,* s. 111-125, 127-145.

Kafesoğlu, İ. (1999). ***Türk Milli Kültürü***, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Kaşgarlı Mahmud (1992). **Divanü Lugati't-Türk**, Çev: Besim Atalay, Cilt III, Ankara.

Kocasavaş, Y. (2002). “Gök Tanrı İnancı”, ***Türkler***, C. III, s. 326-329.

Ocak, A. Y. (1997). ***Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler***, Ankara: TTK Yayınları.

Ögel, B. (1979). ***Türk Kültürünün Gelişme Çağları***, Ankara: Kömen Yayın Dağıtım.

Radlof, W. (1976). ***Sibirya’dan (Seçmeler)***, Çev. Ahmet Temir, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Rasonyı, L. (1971). ***Tarihte Türklük***, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Sarıkçıoğlu, E. (1983). ***Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi***, İstanbul: Bayrak Yayımcılık.

Tanyu, H. (1980). ***İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı***, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Yusuf Has Hacib, (1991). **Kutadgu Bilig**, Çev: R. R.Arat, Ankara: TDK Yayınları.